

POPULIZAM, IZBEGLIČKA KRIZA, RELIGIJA, MEDIJI



UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA MEDIJSKE STUDIJE

CENTAR ZA ISTRAŽIVANJE RELIGIJE,
POLITIKE I DRUŠTVA
NOVI SAD

Za izdavača

dr Ivana Živančević Sekeruš
dr Nikola Knežević

Uređivački kolegijum:

dr Dubravka Valić Nedeljković
dr Dinko Gruhonjić

Lektura i korektura

Dragana Prodanović

Akademski odbor:

dr Dubravka Valić-Nedeljković, dr Dinko Gruhonjić, dr Nikola Knežević, dr Srđan Sremac, dr
Milivoj Bešlin, dr Hrvoje Klasić, dr Nikolai Jeffs

Recenzenti:

dr Dubravka Valić Nedeljković, dr Dejan Pralica, dr Vladimir Barović, dr Jelena Kleut, dr
Smiljana Milinkov, dr Srđan Sremac

Medijska istraživanja

POPULIZAM, IZBEGLIČKA KRIZA, RELIGIJA, MEDIJI



Novi Sad, 2017.
Filozofski fakultet
Dr Zorana Đinđića 2
21000 Novi Sad, Vojvodina - SRB
Tel: +38121459483
www.ff.uns.ac.rs

Centar za istraživanje religije,
politike i društva
21000 Novi Sad, Vojvodina - SRB
Tel: +381216623277
www.cirelstud.org

SADRŽAJ

UVOD	9
-------------------	---

Hrvoje Klasić, Milivoj Bešlin, Nikolai Jeffs

POPULIZAM, IZBEGLIČKA KRIZA, RELIGIJA, MEDIJI	11
---	----

Владислава Гордић Петковић

RAT, SEĆAŃE I TRAUMA U PROZI ANTONIJA ISAKOVIĆA	27
---	----

Mirjana Rupar, Sylvie Graf

INGROUP AND OUTGROUP MASS MEDIA ARE DIFFERENTLY LINKED TO RECONCILIATION THROUGH PERCEPTION OF INGROUP VICTIMHOOD	39
--	----

Nina Mihaljinac

UMETNIČKO PREDSTAVLJANJE SUKOBA MUSLIMANA I HRIŠĆANA: NATO BOMBARDOVANJE SRJ	57
---	----

Lejla Gačanica

ČITANJE IZMEĐU REDOVA: BOSANSKOHERCEGOVAČKA KULTURA POTISKIVANJA	69
---	----

Alma Jeftić

PODUČAVANJE EMPATIJE U MUZEJIMA: STUDIJA SLUČAJA MUZEJA RATNOG DJETINJSTVA U SARAJEVU	89
--	----

Neda Radulović

ŽENE KAO NEPRIJATELJI NARODA: POPULISTIČKI NARATIVI IZ DEVEDESETIH U SAVREMENOJ SRPSKOJ JAVNOSTI (2014–2016)	99
---	----

Stefan Janjić

SREBRENICA NA WIKIPEDIJI: KAKO SE PIŠE „ZLOČIN“?	117
--	-----

Stefani Šovanec

ANTISEMITIZAM U ŠTAMPI KRALJEVINE JUGOSLAVIJE UOČI DRUGOG SVETSKOG RATA	131
--	-----

RELIGIJE, NACIONALIZAM, POPULIZAM I POLITIKE SEĆANJA143

Svenka Savić

PRIMERI IZGRADNJE MIRA SVEŠTENICA U PROTESTANTSKIM ZAJEDNICAMA U VOJVODINI 1957–2017.....145

Andrea Ratković

KRITIČKI OSVRT NA RELIGIJSKI DISKURS U SLUŽBI AFIRMACIJE POPULIZMA161

Karin Hofmeisterová

THE PICTURE OF JEWS IN THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH'S NARRATIVE OF THE HOLOCAUST173

Vladan Lalović, Nataša Ružić

UTICAJ VJERSKIH ZAJEDNICA NA POLITIČKI ŽIVOT U CRNOJ GORI (STUDIJA SLUČAJA: NATO).....189

Dubravka Valić Nedeljković, Zoltan Geler, Karlo Bala

JEZIČKE (NE)TOLERANCIJE U VIRTUELNOM PROSTOR-VREMENU SRPSKIH NACIONALISTIČKIH SAJTOVA209

Vladimir Kolarić

PSEUDO-APOKALIPTIČKE STRATEGIJE I NJIHOVO MEDIJSKO POSREDOVANJE NA PROSTORIMA BIVŠE JUGOSLAVIJE.....237

MEDIJI, POLITIKA, RELIGIJA, IZBEGLIČKA KRIZA253

Nataša Jovanović, Vladimir Ajzenhamer

UNIFIKACIJA ISLAMA KAO INSTRUMENT *HANTINGTONIZACIJE* MIGRANTSKE KRIZE255

<i>Boris Varga</i>	
ANTROPOLOGIJA SAVREMENOG BIRAČA: IZBORI U SAD, HOLANDIJI I FRANCUSKOJ	271
<i>Norbert Šinković</i>	
IZBEGLIČKA KRIZA U DNEVNOM LISTU „MAĐAR SO“	289
<i>Nataša Jovanović</i>	
BIOPOLITIČKO RAZUMEVANJE IZBEGLIČKE KRIZE 2015. GODINE	301
<i>Miodrag Čujić</i>	
MEĐUNARODNA POLITIKA U SLUŽBI GLOBALIZACIJE ILI „SUKOBA CIVILIZACIJA“	312

UDC 323.12(=411.16)(497.1)''193''

Stefani Šovanec

Filozofski fakultet, Novi Sad

ANTISEMITIZAM U ŠTAMPI KRALJEVINE JUGOSLAVIJE UOČI DRUGOG SVETSKOG RATA

APSTRAKT

Period koji je usledio nakon buđenja nacionalističkih osećanja širom Evrope obeležen je jednim od najokrutnijih i najmasovnijih zločina svih vremena. Sećanje na progon i pogrom Jevreja i sagledavanje uticaja i uloge koju su u tim događanjima imali mediji od planetarnog je značaja. Uvid u eksplicitne manifestacije mržnje prema Jevrejima, kao i u mehanizme sprovođenja latentne profašističke propagande u štampi bitan je, jer omogućava prevenciju eventualnih ponavljanja grešaka iz prošlosti. Promene koje je trpela štampa, kako u Nemačkoj, tako i u Kraljevini Jugoslaviji, svedok su dubokih društvenih kriza i političkih sukobljavanja. Pri širenju nacionalsocijalističkih ideja štampa je eksploatisana do krajnjih granica, a uniformisanost pisanja u jednom trenutku dovodi čak i do njenog totalnog obesmišljavanja i potpunog gubitka uticaja. U ovom radu autorka prikazuje kako je kroz štampu popularizovan antisemitizam i u kojim je sve oblicima egzistirao u njoj u godinama pred Drugi svetski rat. U ovom kontekstu veoma su bitna pitanja kako su antisemitizam pojmlili savremenici fašizma u Jugoslaviji, koliko ih je on interesovao i da li su autori razumeli kakvi događaji predstoje. Kroz primere pisanja listova kao što su *Srpski književni glasnik*, *Pravda*, *Javnost*, *Glas Matice srpske*, *Narodna odbrana* i primere iz profašističkih glasila Dimitrija Ljotića prikazano je kakve je izvore informacija građanstvo imalo o Jevrejima i jevrejskom pitanju, kakva je bila svest pripadnika ondašnje intelektualne elite i koliko je daleko štampa smela da ide u širenju propagande mržnje.

Ključne reči: antisemitizam, antifašizam, nacionalizam, propaganda, štampa, mediji, Drugi svetski rat

Oni koji ne pamte prošlost, osuđeni su da je ponavljaju.

Džordž Santajana, *Život razuma*

Uvod

Moderni antisemitizam javlja se u doba prosvetiteljstva kao posledica jačanja nacionalnih osećanja, kada Jevreji, posebno u Nacističkoj Nemačkoj od strane nacionalsocijalista, bivaju doživljavani kao pretnja nacionalnoj ideji. Pod uticajem agresivne cenzure na području Rajha, mediji, bez ikakve mogućnosti da se odbrane od uticaja režima, postaju njegova glasila. Vremenom se i mediji i javnost van Nemačke počinju približavati antisemitskoj politici.

Hipotetička pitanje velikog značaja su: da li bi, da je postojala ranije, glasna i eksplicitna kritika antisemitizma mogla imati povoljnog uticaja na ondašnja zbivanja i da li bi mogla kreirati snažnije stavove koji bi možda proizveli jači otpor destruktivnim idejama? Istoričarka Olivera Milosavljević (2002) u svojim studijama *Savremenici fašizma* postavlja ključna pitanja za sagledavanje ovog problema – *da li su ovdašnji intelektualci dočekali okupaciju u Drugom svetskom ratu sa već izgrađenim uverenjima o sopstvenom izboru strane u ratu? Sa kakvim su predznanjima dočekali prelomna zbivanja?* (Milosavljević 2002: 11). Milosavljevićeva u svom delu preispituje kako su savremenici posmatrali nekada aktuelnu pojavu, događaj, ličnost ili ideologiju kojoj su bili svedoci.

Sećanje – kulturno, istorijsko, političko, uvek je ideološki obojeno. Ono ne može egzistirati, a da ne daje prednost određenom viđenju koje predstavlja kao kolektivno sećanje određene grupe. Kako bi ideološke manipulacije bile izbegnute neophodno je osvrtnje na prošlost, prisećanje i objektivno analiziranje bivših događaja. Kako povoljne, tako i nepovoljne po sadašnju društveno-političku klimu, istorijske sekvence trebalo bi ponovo razmatrati i promišljati u kontekstu današnjice. Posebno je značajno priznavanje i prihvatanje upravo onih nepovoljnih, jer nam one pružaju uvid u greške i tako daju prostora za eventualni napredak. Problem koji se ovde uočava sastoji se u pogrešnom shvatanju da takvo insistiranje na bivšim greškama može doprineti ugrožavanju ili narušavanju identiteta nacije. Ipak, na osveščivanje grešaka kao što su, zločini, ispravno bi bilo gledati kao na prihvatanje odgovornosti, učenje iz njih i samim tim sprečavanje njihovog ponavljanja.

U širem smislu, pojam kulture sećanja je pojam vredan diskusije i proučavanja, posebno danas kada smo svedoci velikih promena – civilizacijskih, državno-političkih i kulturnih. Aktuelnim sukobima u svetu i masovnim zločinima koje oni donose razmatranja tek predstoje. Samo kada se stvore odgovarajući uslovi – kada se sukob završi, kada interesi izblede i nastupi odgovarajuća vremenska distanca, moguće je promatrati ovakve pojave, tražiti im uzroke, krivce i učiti iz njih. Zbog toga je značajno da li su i kako su građani sveta obavestavani o aktuelnim zločinima i sukobima i kako to utiče na izgradnju njihovih stavova, pa samim tim i na njihovo delanje. Naravno, etički standardi novinarstva danas su viši, a demokratsko društvo svakako ne dozvoljava da se mržnja širi kontinuirano i eksplicitno, kao nekada. Bez obzira na to, ne sme se

prenebeći činjenica da je propaganda danas na do sada najvišem nivou i da širenje mržnje kakvo je ranije postojalo nije jedini i najefikasniji vid propagande.

Podstaknuta navedenim, tema ovog rada jeste antisemitska propaganda, odnosno sistemi širenja propagande mržnje prema Jevrejima na području Kraljevine Jugoslavije. U radu neće biti reči o antisemitizmu, odnosno o njegovom nastanku i teorijskim razmatranjima, jer takav pristup zahteva više prostora. Adorno je još 1950. godine u razmatranjima u *Autoritarnoj ličnosti* izneo da bi „teorija koja bi objasnila opšti fenomen antisemitizma bila ništa manje nego teorija modernog društva u celini“ (Adorno 1950: 608 prema Todosijević 2008: 130). Period od 1935. godine pa do početka Drugog svetskog rata je važan jer pruža sliku specifične predratne situacije, klime koja je prethodila eskalaciji antisemitizma u vidu Holokausta. Shodno tome, dešavanja u ovom periodu mogu biti posmatrana kao neki od potencijalnih uzročnika pomenutih događaja, pa su i neizbežna u okvirima njegove analize. Cilj ovog rada jeste da kroz primere pruži sumaran pregled propagiranja antisemitskih ideja, a obuhvatiće isključivo pisanje u beogradskoj i u vojvođanskoj štampi, odnosno najtiražnije i najznačajnije medije rasturane na tim prostorima.

Štampa u međuratnom društveno-političkom kontekstu

Mediji na području Kraljevine Jugoslavije ne mogu biti poređeni sa slikom medija u Nacističkoj Nemačkoj, koju je Barović (2007) okarakterisao kao „potpuni sumrak medija“ (Barović 2007: 130). On opisuje tadašnju krizu u medijima kao „dno novinarstva“, gde je „nedostatak informacija nadomeštan partijskim direktivama i naredenjima redakcijama dok je sama medijska scena postala monotona i jednoobrazna“ (Barović 2007: 130). Ipak, sa širenjem nemačkih ratnih uspeha, Evropom se širila i antijevrejska politika, a krajem tridesetih godina je bilo moguće primetiti uticaj antisemitske politike i u državama u kojima je ranije nije bilo (Ristović 1998: 41). Vlasti nekih država pokušavale su da antisemitizam priguše, druge su ga, pak, otvoreno izražavale, ali činjenica je da je on postao *opšte mesto* u politici Evrope, gde su uvedeni razni propisi protiv Jevreja (Ristović 1998: 23). Kako Radovanović o tome piše, antisemitizam koji je u ostalim evropskim zemljama egzistirao na lokalnu počeo se popularizovati i „pronašao je svoj institucionalni i formalni uzor“ (Radovanović 2015: 58). Očigledno je bilo da

je od 1939. godine tada aktualna vlada Cvetkovića i Mačeka, bez obzira na pokušaje zataškavanja kršila principe ravnopravnosti (Ristović 1998: 52).

Period od petomajskih izbora 1935. godine do aprilskog rata 1941. godine Popov (1983) naziva vremenom „pokušaja fašizacije zemlje i narodnofrotnovskog otpora“ (Popov 1983: 7). To je bilo razdoblje intenzivnih borbi ideološko-političkih struja (Popov 1983: 373). Ove oštre borbe ogledale su se upravo u štampi koja je pokušavala da opstane u predratnim uslovima, specifičnoj ekonomskoj situaciji i pod konstantnim političkim pritiscima (Popov 1983: 373). Štampa je reflektovala sukobe političkih frontova i često služila kao „ventil“ za izražavanje javnog mišljenja, „uvijeno ili makar *između redova*“ (Popov 1983: 379). Kada govorimo o štampi ovog perioda neizostavno je pomenuti i Centralni presbiro¹ koji je osnovan još 1929. godine *Zakonom o uređenju Predsedništva Ministarskog saveta* i kojim je Kraljevska vlada kontrolisala domaće medije, a i inostrane spise koji su ulazili u državu, knjige, filmove, plakate, brošure, čak i pozorište. Mediji su publikovali pod striktnim direktivama režima, a cenzura je podrazumevala ukidanje i najbanalnijih tekstova. Bez obzira na to, međuratni period bio je veoma plodonosan za razvoj domaće štampe i čitalačke publike, pa broj štampanih izdanja i tiraža raste. Premda, od 23 lista koji su svakodnevno izlazili u Jugoslaviji, glavni udeo tržišta – čak 56 odsto, držali su *Politika*, *Vreme* i *Pravda* (Kisić i drugi 1996: 39). Popov piše da je u tom periodu poremećenih vrednosti nastalo „izvitopereno, nemoralno novinarstvo“, a bilo je novinara i urednika koji su se bavili ucenama, prevarama i sličnim nedopustivim radnjama koje su za cilj imale isključivo profit (Popov 1983: 487).

Neizvestan polazaj kralja u Kraljevini Jugoslaviji bio je podsticaj da se početkom tridesetih godina počnu ohrabrivati stvaranja novih desničarskih pokreta i političkih organizacija. Među ovim organizacijama bio je i *Jugoslovenski narodni pokret Zbor*², čije je osnivanje osuđivano i u narodu je smatrano za akt fašizma. Ipak, nemačka i italijanska politika pružale su mu podršku, 1941. godine on postaje glavni oslonac nemačkih okupatora, a izrodio je i *Srpski dobrovoljački korpus* (SDK) čiji su pripadnici pomagali eksterminaciju Jevreja. Tokom svog

¹ Centralni presbiro bio je obaveštajna služba Predstavništva Ministarskog saveta. Pored administrativnog odseka, imao je i informativni i publicistički odsek. Informativni odsek se bavio prikupljanjem informacija o „stranoj i domaćoj štampi“ i „vesti političkog, finansijskog i privrednog karaktera u zemlji i inostranstvu“, a publicistički je imao ulogu da „novinarskim i književnim radovima obaveštava domaću i stranu javnost o prilikama u našoj zemlji“ (Centralni presbiro Predstavništva Ministarskog saveta, Biblioteka informativnih sredstava Arhiva Jugoslavije: 7)

² *Zbor* (Zadružna Borbeno Organizacija Rada) zvanično je osnovan 6. januara 1935. godine u Ljubljani, a predsednikom je imenovan Dimitrije Ljotić, advokat iz Smedereva.

rada ovaj pokret je osnovao nekoliko listova koji su svojim pisanjem širili snažnu antijevrejsku propagandu, a o kojima će biti kasnije biti reči.

Što se tiče antisemitizma, Sekelj (1981) pominje dva novinska članka koji potvrđuju njegovo postojanje u Jugoslaviji još 1922. godine. Naime, u *Balkanu* je objavljeno da su *uzročnici hrvatskog separatizma zagrebački Židovi*, a u praškom *Narodni Idstv* da se *trgovačke veze između čehoslovačke i Jugoslavije ne razvijaju u poželjnom obimu radi gospodovanja njemačkog gospodarstva, a nosioci njemačkog upliva su Jevreji* (Sekelj 1981: 184). Sekelj ističe da su ovakva pisanja služila pripremanju Jugoslavije za nastanak totalitarnog političkog antisemitizma (Sekelj 1981: 184).

Antisemitizam u štampi na području Vojvodine

Građanska štampa na području Vojvodine pisala je u skladu sa politikom stranaka i zalagala se za nacionalizovanje Vojvodine, a međunacionalne odnose stavljala je u drugi plan (Popov 1983: 488). Sve do sredine tridesetih godina problem je bio i širenje fašističkih ideja kroz delanje hitlerovaca i profašističkih listova (Popov 1983: 488). Popov navodi da su fašističke ideje mogle biti viđene i u „listovima režimskih stranaka“, ali su profašistički stavovi bili izrazito prisutni u listovima Jugoslovenske narodne stranke i *Jugoslovenskog narodnog pokreta Zbor* (Popov 1983: 436).

Glavno oruđe *Zbora* za propagiranje hitlerovskih ideja prvenstveno je bio list *Buđenje*, ali su značajni bili i listovi *Novi put*, *Naš put*, *Glas borbaša* i *Napred borbaši*. Dimitrije Ljotić prvo u Beogradu osniva desničarske novine *Otađbina*, a nakon zvaničnog osnivanja *Zbora* 22. jula 1934. godine, osniva i novine *Buđenje* koje su predstavljene javnosti kao list za aktuelna društvena, politička i privredna pitanja. List *Buđenje* je podgrevao rasistička stanovišta i bez zadržke napadao Jevreje – promovisao je tvrdnje da su Jevreji zaslužni za sve zlo, a kada je Milorad Mojić pisao da im je jevrejski Bog dao pravo „*da uživaju sva svetska blaga* i da slobodno varaju druge narode“ bio je tužen za bogohuljenje (Popov 1983: 436–437). Tužilaštvo je zabranilo broj *Buđenja* (januar 1937. godine), u kojem je objavljen članak *Jevrejski Bog i jevrejski moral* (Popov 1983: 437). Kada je izlaženje *Buđenja* obustavljeno, njegovu borbu nastavlja da vodi list *Suđenje* (Popov 1983: 437). Popov je stanovišta da struja predvođena Ljotićem nije želela da bude percipirana kao fašistička i da su se ljotićevci čak trudili da u

javnost iznesu razlike svojih stanovišta u odnosu na Hitlerov nacionalsocijalizam (Popov 1983: 442). *Ljotićevska štampa* pisala je da je nemački vođa „genijalni apostol“, da je doprineo razvoju i ojačanju Nemačke, ali da ipak nije video dalje od „nemačke istine“ – države i rase, kao i da postoje veće vrednosti od njih – Bog (Popov 1983: 442). Bez obzira na to, za *zbornicu štampu* bilo je karakteristično gotovo svakodnevno širenje ideja preuzetih od Hitlera, kao što je ideja da je jevrejski narod kriv za lošu ekonomsku situaciju i da svojim kapitalom kontroliše jugoslovensku privredu, da su njihove visoke pozicije u društvu opasnost po ovdašnje stanovništvo, da su „Jevreji proklet narod“ (Stefanović 1984: 34), a tekstovi su sadržavali i otvorene pretnje Jevrejima, uvrede, pa i pozive „na obračun i borbu do kraja“. Širenje mržnje prema Jevrejima može biti ilustrovano delom teksta iz časopisa *Novi put*, naslovljenim sa *Veran opis Jevreja*: „Njegova krv zna samo za svirepost, njegov mozak samo za golotinju, njegovi nervi golicanje srama, njegovi osećaji samo hladno zlato“.³

Na području Dunavske banovine ovi listovi nisi bili usamljeni u objavljivanju antisemitskih tekstova. Naime, u Apatinu je od 1935. godine izlazio list *Glas borbaša* koji je u narodu bio poznat kao glasilo upravo *borbaša*⁴ i koji je ubrzo bio zabranjen. U Bačkoj Palanci je naredne godine počeo izlaziti profašistički časopis *Napred borbaši*, zabranjen već nakon objavljivanja dvanaestog izdanja.

Listovima u Vojvodini je konkurent bila beogradska štampa, za koju Popov navodi da je bila „sputana zbog neslobode, ograničena uskim interesima stranaka, frakcija, grupa i pojedinaca, podređena zahtevima režima, obimom sužena usled neprestanih materijalnih nevolja, sadržajno siromašna“ (Popov 1983: 485). Beogradski listovi su imali prednost i kod vojvođanske čitalačke publike, prevashodno jer su dolazili sa pozicije „ekonomske, političke i kulturne moći“ (Popov 1983: 486).

Antisemitizam u štampi na području Beograda

Antisemitizam u štampi u Beogradu najviše je istraživala Milosavljevićeva koja zaključuje da je u suštini javnom scenom dominirala „srednja, nedefinisana, kolebljiva duhovna klima“ koja je pratila i kopirala vodeće trendove u Evropi, „ali nije uvek bila sposobna da se

³ Iz časopisa *Novi put*, broj 20, 5. jun 1938.

⁴ Jugoslovenska narodna stranka

samodefiniše, i posebno, da izađe iz okvira deklarativnog pozivanja na demokratske principe“ (Milosavljević 2002: 19–20). Radi kompletnog sagledavanja propagande antisemitizma u domaćoj štampi, važno je uzeti u obzir odnos autora tada aktuelnih listova prema antisemitizmu uopšte, njegovim izvorima i istoriji. Jedan od retkih autora koji je pisao o izvorima antisemitizma bio je Jovan Đorđević po čijem je mišljenju „mnogo pre Čemberlena nemačka građanska klasa preko svojih filozofa *divinizirala svoju nemoć preko leđa osuđenog Izraela*“ (Milosavljević 2002: 227). On je navodio fašistička stanovišta Getea, Kanta, Fihtea, Hegela, Šopenhauera i drugih (Milosavljević 2002: 228). Citirao je i Bizmarka, koji je pisao da se oseća ugroženim „na samu pomisao da jedan Jevrejin može biti izabran za predstavnika Njegovog Veličanstva Kralja Pruske“ (Milosavljević 2002: 228, prema Jovan Đorđević, Teorija rase, *Srpski književni glasnik*, 16. mart 1935). Živojin Balugdžić je, takođe u *Srpskom književnom glasniku*, pisao o istoriji antisemitizma. On je isticao da mržnja prema Jevrejima datira iz doba prvih hrišćanskih država i da antisemiti za sve savremene probleme krive Jevreje, „koji su im *krivi* za moralno rastrojstvo, privredne nedaće i nacionalna rasula, optužujući ih da su bez otadžbine i nacionalnog osećaja, prožeti samo željom za dobiti, kao i da su nosioci svih prevratničkih poduhvata“ (Milosavljević 2002: 228).

Srpski književni glasnik, *Život i rad*, *Pravda*, *Javnost* i *Narodna odbrana* davali su značajne stavove o Jevrejima i njihovom političkom položaju. *Život i rad* je 1933. godine pisao da je rano suditi o nacionalizmu u Nemačkoj i proklamovao da su Jevreji u drugim evropskim državama dobrodošli, a sve to uz izražavanje čuđenja za takvu empatiju, objašnjavajući je „raštrkanošću jevrejske rase“ i „njihovom finansijskom vitalnošću i moći“ (Milosavljević 2002: 231). Domaći listovi su često prenosili inostranu literaturu, pa se o antisemitizmu građanstvo najviše obavestavalo upravo iz tih izvora (Milosavljević 2002: 233). *Srpski književni glasnik* prikazuje tekstove Vernera Zombarta, Hajnriha Mana, grofa Kundenhove-Kalergija, Teodora Lesinga, koji su pisali o „legendi o *jevrejskoj štetočini*“, kao i knjigu braće Taro, „uz ocenu da je teško prihvatiti tezu Hitlerovih pristalica o iskorenjivanju semita iz Nemačke, jer se *nemačka rasa* ne može na Hitlerov način očistiti od onih elemenata koja su ukrštanjem rasa svuda u Evropi izvedena“ (Milosavljević 2002: 234). *Javnost* je donela uvid u knjigu *Žuta mrlja: Kako je iskorenjeno oko 500.000 Jevreja u Nemačkoj* kritikujući Julijusa Štrajhera i njegovu antisemitsku propagandu (Milosavljević 2002: 234). Kako navodi Milosavljevićeva, desnica je imala drugačiji pristup antisemitizmu „pri čemu se lako gubila razlika između konzervativnog i profašističkog

tumačenja“ (Milosavljević 2002: 234). Ona tvrdi da je blaga razlika dvaju tumačenja mogla da se uoči u činjenici da se konzervativno-nacionalističko ograničilo na pravdanje argumentacije o jevrejskoj *krivici*, a da je profašističko tu granicu prešlo i „bilo eksplicitno u tvrdnjama o cilju Jevreja da zavladaju svetom“ (Milosavljević 2002: 234–235).

Gojko Grdić je za *Pravdu* pisao da *ne treba ništa imati* protiv shvatanja Musolinija i Hitlera, iako je Hitler mogao „i *ne odričući se svog rasizma*, da ide svojim putem i *bez onolikog trnja*, jer je *šaka Jevreja*, i pored svoje snage na ekonomskom i kulturnom polju bila i suviše nezatna da bi jedan tako veliki narod kao što je nemački trebalo da upotrebi toliku silu da ih *zbaci* sa njihovih položaja“ (*Pravda*, 20. april 1935, prema Milosavljević 2002: 235). List *Narodna odbrana* je pisao o „grandioznom“ kongresu u Nirnbergu, „na kome je Hitler dao *nov impuls* borbi protiv Jevreja i komunista“, kao i da su novi zakoni „pokazali odlučnost da mere protiv Jevreja budu sprovedene *do krajnjih granica*“ (*Narodna odbrana*, 22. septembar 1936, prema Milosavljević 2002: 235).

Gavrilović i Savin (2016) pružaju značajan pregled antisemitskih istupa i kao najznačajnije u ovom kontekstu ističu pisanja listova *Vreme* i *Novi Balkan*. *Vreme*, čiji je direktor bio novinar i član *Zbora* Stanislav Krakov tridesetih godina propagira mržnju prema domaćim i izbeglim Jevrejima i daje podršku istaknutim nacističkim vođama prenoseći govore nemačkih državnih funkcionera, kojima eksplicitno širi mržnju prema Jevrejima (Gavrilović, Savin 2016: 77). Jevreji su u pomenutom listu, po principu preuzetom od Nemaca, predstavljeni kao neprijatelji srpskog naroda i optuživani za ekonomske i privredne teškoće (Gavrilović, Savin 2016: 78). *Novi Balkan* vodio je još jaču antisemitsku propagandu, a svi tekstovi u ovom listu bili su zasnovani na mržnji prema Jevrejima. Gavrilović i Savin ovaj list opisuju kao „četiri stranice, prepune neosnovanih napada, optužbi, poziva na osvetu i proterivanje“ i navode da je on odličan pokazatelj kako je tadašnja vlada tolerisala napade na Jevreje (Gavrilović, Savin 2016: 78). Glavni urednik, Radosav Pešić, promovisao je stereotipe o Jevrejima kao beskrupuloznim biznismenima i seksualno izopačenim, nemoralnim bićima koji pokušavaju da iskvare većinski narod (Gavrilović, Savin 2016: 78). Autori navode da su novinari ovog lista „posezali za poluistinama i lažima“ i da su optuživali jevrejski narod da su kapitalisti i da kuju planove protiv Srba i hrišćana (Gavrilović, Savin 2016: 78–79).

Života Damjanović, Borislav Mesarović i Raja Radosav Pešić bili su autori brojnih brutalnih tekstova (Gavrilović, Savin 2016: 79). Damjanović je, između ostalih, 1940. godine napisao tekst pod nazivom *Te, satano, oramus, žido-masonerija i njen destruktivni rad*: „Ne smemo njima nipošto verovati. Sa utrostručenom pažnjom mora se motriti na svaku akciju, javnu ili tajnu ove mračne žgadije... *Sic transit gloria mundi*, gospodo žido-masoni!“ (*Novi Balkan*, br.28, 7. 11. 1940, str. 4 prema Gavrilović, Savin 2016: 80). Sa druge strane, antisemita Borisav Mesarović, vlasnik firme *Zenit* je zbog sopstvenih frustracija uzrokovanih situacijom na tržištu napisao tekst *Ko su i kakvi su Jevreji*: „Ko je prošao kroz šibu Jevreja može najtačnije i najbolje da ilustruje način rada i cilj jevrejstva uopšte. Jedan od tih sam i ja, a garantujem Vam da iste te strahote 95% našeg naroda i danas preživljuje i trpi udarce Jevreja i njihovog cilja“ (*Novi Balkan*, Beograd, br. 36, 29. 12. 1940, str. 1. prema Gavrilović, Savin 2016: 80). U ovom časopisu objavljivao je tekstove i novinar i biciklista Svetolik Savić, šireći svoja uverenja da Jevreji „drže svetsku štampu u svojim rukama“ i da se dobro u toj štampi izostavlja „ili izopačava, dok ono što ne valja, vrši se u najvećoj meri, i na način moralno pogrešan“ (*Novi Balkan*, br. 26, 27. 10. 1940, str. 2, prema Gavrilović, Savin 2016: 79). *Novi Balkan* je često optuživao objektivne i nepristrasne listove da su pod uticajem *jevrejskog kapitala* (Gavrilović, Savin 2016: 79), obrušavao se na *Politiku* i Geca Kona pišući da je Kon Jevrejin „koji je veliki akcionar politike“, da „masonske hijene truju naciju i sišu joj krv na pamuk“, kao i da ukoliko „*Politika* posle ovoga našega napisa ne koregira i ne izađe sa farbom na čistinu, mi ćemo pozvati javno naciju da bojkotuje *Politiku* kao masonskog pomagača“ (*Novi Balkan*, br. 16, 31. 8. 1940, str. 3, prema Gavrilović, Savin 2016: 79).

Veliki politički događaj – donošenje Nirnberških zakona je u navedenim medijima samo spomenuto, a jedan od retkih koji je primetio njegovu važnost bio je Bogomir Dobrosavljević (Milosavljević 2002: 232). On je *Zakon o državljanstvu Rajha i o zaštiti nemačke krvi i časti* okarakterisao kao reakcionaran i surov i smatrao je očiglednim da je zakon samo sredstvo za borbu protiv Jevreja i drugih neprijatelja režima *arijevaca* (Milosavljević 2002: 232–233). Dobrosavljević je tvrdio da ni ovi zakoni, ni upotreba sile, nisu „specifikum nacionalsocijalizma“ već da su nastali kao posledica rasne teorije (Milosavljević 2002: 232–233).

Zaključak

Kada se sagledaju objavljeni tekstovi, čini se da na prostoru Beograda, a i šire, fašizam i nacionalsocijalizam nisu smatrani za opasne ideje koje moraju biti stavljene u medijski fokus, protiv kojih se mora boriti i čije će posledice biti toliko razorne. Ipak, realnost tada zastupljenih političkih struja i mišljenja intelektualne elite govori nam drugačije. Mediji su radili pod direktivama režima, partija, bili su zastrašeni, cenzurisani, a novinari su uglavnom pisali konformistički, prateći trendove Evrope. Nedovoljno medijskog prostora, analitičkog pristupa i sveobuhvatnog opserviranja događaja dovelo je do mlakih odbrana Jevreja, a bitna spoljnopolitička i unutardržavna dešavanja, kao što su Nirnberški sporazum ili donošenje antisemitskih zakona, u javnosti su prolazila skoro neopaženo.

Prestonica Kraljevine Jugoslavije je bila jedno od značajnijih mesta masovnog pogubljenja na Balkanu, gde su bili locirani rukovodeći u akciji pogroma Jevreja (Božović 2004: 15). Među domaćim stanovništvom je malo poznato da je u logoru Staro sajmište 1942. godine za šest nedelja ubijena većina muške jevrejske populacije sa prostora uže Srbije (Martinoli 2012: 424). Nakon toga, ovaj prostor biva proglašen za Judenrein⁵, a Nedićeva vlada dobija priznanje od Rajha (Martinoli 2012: 424). Na Staro sajmište se u različitim epohama gledalo drugačije, ali je uvek izbegavano da se sagleda kao mesto Holokausta, što pokazuje „nepostojanje istorijskog sećanja i selektivnost u prihvatanju činjenica, neizbalansiran odnos prema žrtvama“ (Martinoli 2012: 425). Martinolijeva smatra da ovakvi problemi definišu naše „prepoznavanje i sankcionisanje zločina, zaštitu ljudskih prava, uspostavljanje tolerancije“ (Martinoli 2012: 425). Primer Starog sajmišta je dobar primer loše prakse nad kojim se možemo zapitati koliko smo i kako obavešteni o trenutnim konfliktima u svetu, kakva je svest građana i uredništava medija, da li dovoljno činimo po pitanju tolerancije i zaštite ljudskih prava. U vezi sa ovim Fridlender (2013) navodi da je na Balkanu „uvid u sudbinu deportovanih Jevreja možda bio nejasan sve do kraja 1943. ili čak početka 1944. godine“ (Fridlender 2013: 26), a Veler ističe da je masovno uništavanje evropskih Jevreja, dok je to bilo moguće, držano u tajnosti (Veler 2002: 113). U današnjem okruženju zasićenom informacijama još je teže prepoznati sveprisutnu represiju.

Hantington u svojoj knjizi *Sukob civilizacija* navodi da, u budućnosti, „najopsaniji sukobi neće biti sukobi između društvenih klasa, bogatih i siromašnih ili drugih ekonomski određenih

⁵ Očišćen od Jevreja; Prema Manošku (2007) istrebljeno je blizu 23.000 Jevreja;

grupa, nego između ljudi koji pripadaju različitim kulturnim entitetima“ (Huntington 2000: 28). Brojni autori, među kojima je i Huntington, nemaju optimistička očekivanja u vezi sa učenjem na greškama. Širenje nekog novog vida radikalizovanog nacionalizma sasvim sigurno ne bi bilo realizovano na isti način. Imajući u vidu da nema sadašnjosti ni budućnosti bez „pouka i korena u prošlosti“ (Manošek, 2007: 5), bilo bi iznimno značajno obratiti pažnju na oblike totalitarizama u savremenom društvu.

LITERATURA

Centralni presburo Predstavništva Ministarskog saveta, Biblioteka informativnih sredstava Arhiva Jugoslavije: 7.

Monografije i članci:

Barović, Vladimir (2007). „Mediji u Trećem Rajhu“. *CM – Časopis za upravljanje komuniciranjem*, 5(2007): 119–132.

Božović, Branislav (2004). *Stradanje Jevreja u okupiranom Beogradu 1941–1944*. Beograd: Srpska školska knjiga.

Fridlender, Sol. (2013) *Godine istrebljenja: Nacistička Nemačka i Jevreji 1939–1945*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Gavrilović, Darko; Savin, Miloš (2016). „Antisemitizam u Srbiji u vreme dolaska Jevreja izbeglica u Kraljevinu Jugoslaviju“. *Kultura polisa*, 31(13): 71–82.

Kisić, Milica; Bulatović, Branka; Mišović, Miloš (1996). *Srpska štampa: 1768–1995 : istorijsko-bibliografski pregled*. Beograd: Medija centar.

Koljanin, Milan (2008). *Jevreji i antisemitizam u kraljevini Jugoslaviji: 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Veler, Hans-Ulrich (2002). *Nacionalizam*. Novi Sad: Svetovi.

Huntington, P. Semjuel (2000). *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*. Banja Luka: Romanov.

Martinoli, Ana (2012). „Staro sajmište – istorijsko sećanje i virtuelno promišljanje budućnosti“. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*. 21(2012): 417–437.

Manošek, Valter (2007). *Holokaust u Srbiji – Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*. Beograd: Službeni list SRJ.

Milosavljević, Olivera (2010). *Savremenici fašizma, percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941*. Beograd: Zagorac.

Popov, Dušan (1983). *Srpska štampa u Vojvodini 1918–1941*. Novi Sad: Matica srpska.

Ristović, Milan (1998). *U potrazi za utočištem: Jugoslovenski Jevreji u bekstvu od Holokausta 1941–1945*. Beograd: JP Službeni list SRJ.

Sekelj, Laslo (1981). „Antisemitizam u Jugoslaviji“ (1918–1945). *Rev za soc.*, 3(4): 179–189.

Stefanović, Mladen (1984). *Zbor Dimitrija Ljotića: 1934–1945*. Beograd: Narodna knjiga.

Todosijević, Bojan (2008). „Autoritarna ličnost: psihoanaliza antisemitizma i predrasuda“. *Psihologija*, 41(2): 123–147.

Radovanović, Milan (2015). *Iseljavanje Jevreja iz Jugoslavije u Izrael (1948–1952)*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.

Stefani Šovanec

ANTI-SEMITISM IN THE PRESS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA BEFORE
THE SECOND WORLD WAR

Summary

The memory of the Holocaust and assessment of the impact and the role which media had in that event have huge importance. Insight into the explicit manifestations of hatred spread towards Jews, as well as into the mechanisms of latent pro-fascist propaganda in the press allows us the prevention of possible repetition of the past mistakes. In spreading the ideas of National Socialism, press has been exploited to its limits, and the uniformity of writing even led to a situation in which press lost its influence. In this paper, the author shows how the press popularized anti-Semitism in the years before World War II. Through examples of writing in the press, such as *Srpski književni glasnik*, *Pravda*, *Javnost*, *Glas Matice srpske*, *Narodna odbrana* and pro-fascist papers founded by Dimitrije Ljotić, author is trying to show what the information which citizens had about the Jews were like, what was the awareness of members of the intellectuals like and how far the press was going in the dissemination of propaganda of hate.

Keywords: anti-Semitism, fascism, nationalism, propaganda, press, media, World War II;